

Україна в міграційних системах: погляд з перспектив економічного та інноваційного розвитку

У статті виокремлено країни, що є елементами міграційної системи з Україною як країною-донором, проведено їх ранжування відповідно до вибраних показників, на основі чого здійснено аналіз сформованості міграційних систем, окреслено країни стратегічні партнери у міграційних системах та запропоновано механізми використання міграційних систем для вітчизняного інноваційного розвитку.

Ключові слова: міжнародна міграція, глобалізація, міграційна система, міграційні потоки, інноваційний розвиток, грошові трансферти, прямі іноземні інвестиції, торгівля

Постановка проблеми. Міжнародна міграція – одна з визначальних характеристик глобалізації ХХІ ст., перетворилася на домінуючий фактор формування та регулювання світового ринку праці. У результаті інтенсифікації процесів міжнародної міграції, трансформації їх видів та форм, розширення географії країн-донорів та реципієнтів, міграційна взаємодія між державами набуває якісно нового характеру. Відтак зростає необхідність активізації пошуку нових концептуальних підходів до вдосконалення системи управління міграційними процесами, особливо на загальнодержавному та міждержавному рівні, з метою перетворення міжнародної міграції на чинник сталого соціально-економічного та інноваційного розвитку.

Незважаючи на постійні дебати серед науковців та коливання від оптимізму до песимізму міграційних теорій щодо впливу міграції на розвиток [1], гетерогенність висновків авторів переважно обґрунтована емпіричними дослідженнями, які в основному враховують вплив міграції на вибрані соціально-економічні параметри країни походження чи призначення. На наш погляд, на сучасному етапі розвитку міжнародної міграції та процесів глобалізації застосування теорії міграційних систем дозволить більш ґрунтовно підійти до дослідження феномену міграції з точки зору перспектив сталого економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності людського капіталу. Таким чином, основними завданнями статті є визначення основних країн – елементів міграційної системи з Україною, аналіз ефективності її функціонування для прогнозування активізації подальших міграційних потоків, а також диверсифікації можливостей інноваційного

© О. Р. П'ятковська, І. М. Ключковська, 2013.

розвитку України із використанням переваг, пов'язаних із залученням до міграційної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки теоретичні аспекти міграційних систем є достатньо новими для вітчизняної наукової літератури, то необхідно насамперед коротко охарактеризувати основні теоретико-концептуальні підходи та еволюцію поглядів дослідників у цій сфері. На думку Хейна де Хааса, засновником теорії міграційних систем можна вважати А. Мабогундже (Mabogunje), який у 70-х рр. охарактеризував міграційну систему як набір певних місць, пов'язаних між собою потоками осіб, товарів, послуг та інформації, які сприяють подальшому обміну, зокрема активізації міграції між цими місцями [2]. Оскільки А. Мабогундже розробив теорію міграційних систем відносно урбаністичної міграції (село-місто) в межах африканського континенту, то протягом 80-90-х рр. цю ідею використали та трансформували для характеристики міжнародної міграції А. Портерс, М. Кірц, Г. Злотнік та інші дослідники [3]. Натомість О. Бейквел, аналізуючи наукові підходи до дослідження міграційних систем, що виникли внаслідок трудової міграції (англ. – labor migration system), підкреслює актуальність праць П. Гуткінда (1962 р.), Дж. Саула (1968 р.) А. Річардза (1952 р.), яких можна трактувати основоположниками міграційної системи як саморегульованого механізму в межах ширшої соціальної системи [4]. Тим не менше, А. Мабогундже вважав, що міграційні системи поєднують людей, сім'ї та общини у просторі, що можна охарактеризувати як транснаціональні або транслокальні спільноти. Таким чином, достатньо складно окреслити основоположника теорії міграційних систем, хоча, на наш погляд, сьогодні найбільш актуальними є праці дослідників, які розвинули теорію міграційних систем на макрорівні – П. Левітт, Дж. Фоусетт, Д. Гурак, М. Кріц, Л. Лім та ін. Згідно їхнього трактування, міграційні системи складаються з країн (або регіонів певних країн), між якими відбувається відносно чисельний обмін мігрантів, і характеризуються наявністю відповідних механізмів, що забезпечують взаємозв'язок між активізацією потоків людей з потоками товарів, послуг, капіталу, ідей, інформації [5].

Виклад основного матеріалу. Формування взаємозв'язків між країнами, що входять до міграційної системи, характеризується не лише міграційними потоками, але й історичними, культурними, колоніальними та технологічними чинниками, а сама система функціонує у певних контекстах, зокрема політичному, економічному, соціальному та демографічному (рис. 1).

Основним припущенням теорії міграційних систем є те, що міграція змінює соціально-економічні, культурні та інституційні умови країн-походження та країн-призначення, тобто впливає на загальний простір

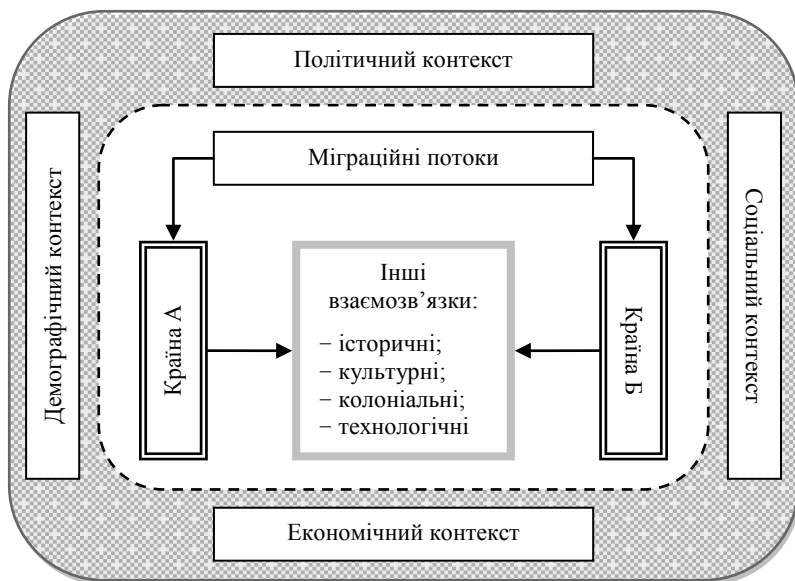

Рис. 1. Графічне зображення міграційної системи на макрорівні
(Складено автором на основі джерела: [6])

(регіон), у межах якого відбувається міграційний процес. Крім того, формування та стійкість міграційних систем залежить від наявності зв'язків між мігрантами та їх країною проживання. Дослідники Міжнародного Інституту Міграції при Оксфордському університеті вважають, що теорія міграційних систем вивчає цей феномен як сформований та уже ідентифікований факт, однак у сучасній літературі не приділено достатньо уваги для вивчення чинників, що впливають на започаткування міграційних систем, тобто трансформації звичайних міграційних потоків у міграційні системи [7].

Серед російських дослідників, які займаються питаннями міграційних систем, можемо виокремити І. Івахнюк – автора теорії Євразійської міграційної системи. На думку І. Івахнюк, стійкість міграційних зв'язків у системі може визначатися як історичними причинами (колоніальні відносини чи політичні союзи, наприклад, СРСР), так і взаємною економічною зацікавленістю країн в міграційному обміні, яка обумовлює виникнення і збереження міграційного руху певної спрямованості. Міграційні зв'язки між країнами, що входять до системи,

впливають на ці країни таким чином, що їх розвиток у результаті стає «міграційно обумовленим», тобто набуває властивостей, що спричинені внутрішньосистемними взаємозв'язками. Таким чином, на думку І. Вахнюк, в міграційних системах міграція є і причиною, і результатом системної взаємодії країн [8].

Міграційна система може включати в себе підсистеми і бути пов'язаною з іншими міграційними системами через зовнішні для неї міграційні потоки. При цьому елементами системи є країни, що входять в міграційну систему, властивості елементів (демографічні та економічні характеристики країн) визначають їх місце в системі, а сукупність відносин і зв'язків між ними дає уявлення про будову і функціонування системи. При аналізі міграційних систем важливо з'ясувати умови їх виникнення, пройдені етапи, сучасний стан, а також можливі перспективи розвитку. Усередині міграційних систем існують не тільки потоки людей. Вони доповнюються товарними і фінансовими потоками, зокрема грошовими трансфертами та інвестиціями [9].

У цій статті ми розглянемо лише участь України у міграційних системах у контексті країни-донора. Зважаючи на позитивне сальдо міграції, що спостерігається з 2005 р. (табл. 1) вважаємо, що дослідження формування міграційних систем України як країни-реципієнта міжнародних мігрантів є також актуальне, однак, на сучасному етапі формування міграційної політики на фоні істотного відтоку працездатного населення України, погіршення демографічних показників, від'ємного природного приросту населення (табл. 1), просування питання візової лібералізації з країнами ЄС та загрози активізації відтоку людських ресурсів, дослідження формування міграційних систем за участю України як країни-донора є надзвичайно актуальними.

Для того, щоб окреслити участь України у міграційних системах насамперед треба зазначити, що за результатами останнього модульного вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань трудової міграції, проведеного у рамках спільної програми МОМ та МОП «Ефективне управління трудовою міграцією та її кваліфікаційними аспектами», найбільшими країнами-реципієнтами вітчизняної робочої сили протягом 2010–2012 рр. були виявлені Російська Федерація (43,2%), Польща (14,3%), Італія (13,2%) та Чеська Республіка (12,9%) (за результатами обстеження трудової міграції у 2008 році, Італія та Чеська Республіка знаходилися відповідно на другому та третьому місці серед зазначених країн). Серед інших країн, куди спрямовані потоки трудових міграцій були Іспанія (4,5%), Німеччина (2,4%), Угорщина (1,9%), Португалія та Білорусь (по 1,8%) [11].

Таблиця 1

Динаміка вибраних демографічних показників в Україні, тис. осіб, 1990-2012 рр.*

Роки	Кількість наявного населення	Кількість постійного населення	Природний приріст населення	Міграційний приріст
1991	51944,4	51623,5	-39,1	151,3
1992	52056,6	51708,2	-100,3	287,8
1993	52244,1	51870,4	-184,2	54,5
1994	52114,4	51715,4	-243,1	-142,9
1995	51728,4	51300,4	-299,7	-131,6
1996	51297,1	50874,1	-309,5	-169,2
1997	50818,4	50400	-311,6	-136
1998	50370,8	49973,5	-300,7	-152
1999	49918,1	49544,8	-350	-138,3
2000	49429,8	49115	-373	-133,6
2001	48923,2	48663,6	-369,5	-152,2
2002	48457,1	48240,9	-364,2	-33,8
2003	48003,5	47823,1	-356,8	-24,2
2004	47622,4	47442,1	-334	-7,6
2005	47280,8	47100,5	-355,9	4,6
2006	46929,5	46749,2	-297,7	14,2
2007	46646	46465,7	-290,2	16,8
2008	46372,7	46192,3	-243,9	14,9
2009	46143,7	45963,4	-194,2	13,4
2010	45962,9	45782,6	-200,5	16,1
2011	45778,5	45598,2	-162	17,1
2012	45633,6	45453,3	-142,4	61,8

* Складено автором на основі джерела: [10].

За даними Світового Банку, чисельність українських емігрантів у 2010 р. складала 6,6 млн. осіб з географічним розподілом, представленим у табл. 2. з відповідним маркуванням основних вищезазначених країн-реципієнтів трудових мігрантів.

З табл. 2 помітно, що основними державами, які можуть потенційно стати елементами міграційної системи з Україною є країни ЄС (Німеччина, Італія, Польща, Чеська Республіка, Естонія, Франція, Греція, Латвія, Португалія, Іспанія, Великобританія, Румунія), США, Канада, Ізраїль, Австралія, а також деякі країни СНД (Російська Федерація, Молдова, Казахстан, Білорусь).

Таблиця 2

Основні країни перебування українських емігрантів, 2010 р. *

Від 100 до 1 тис. осіб		Від 1 тис. до 10 тис.		Від 10 до 100 тис.		Більше 100 тис.	
Країна перебування	Кількість осіб	Країна перебування	Кількість осіб	Країна перебування	Кількість осіб	Країна перебування	Кількість осіб
Чилі	233	Кіпр	2894	Чеська Республіка	33642	Німеччина	202501
Колумбія	182	Данія	6192	Естонія	18216	Ізраїль	248699
Конго	174	Фінляндія	1463	Франція	15152	Італія	172571
Куба	603	Грузія	7447	Греція	24836	Казахстан	271951
Домініканська Республіка	181	Угорщина	4681	Латвія	33090	Молдова	189906
Еквадор	551	Ірландія	5028	Литва	12692	Польща	332950
Люксембург	246	Японія	1560	Португалія	15435	Російська Федерація	3647234
Мексика	322	Йорданія	3259	Румунія	13890	США	332155
Панама	190	Киргизія	7339	Іспанія	88279	Білорусь	141266
Парагвай	142	Нідерланди	1598	Великобританія	24979		
Перу	127	Нова Зеландія	1260	Канада	69218		

Продовження табл. 2

Від 100 до 1 тис. осіб		Від 1 тис. до 10 тис.		Від 10 до 100 тис.		Більше 100 тис.	
Країна перебування	Кількість осіб	Країна перебування	Кількість осіб	Країна перебування	Кількість осіб	Країна перебування	Кількість осіб
Уругвай	135	Норвегія	1043	Австралія	16292		
Венесуела	139	Словаччина	8353	Азербайджан	10234		
Аргентина	702	Словенія	2364				
Болівія	191	Швеція	3392				
		Швейцарія	2017				
		Туреччина	4682				
		Туркменістан	4983				
		Бразилія	1323				
		Вірменія	4873				
		Австрія	4276				
		Бельгія	1973				
		Бразилія	1323				

* Складено автором на основі джерела: [12].

Як було зазначено, основними характеристиками міграційної системи є наявність фінансових та товарних зв'язків між країнами. Динаміка грошових трансфертів з вищезазначених країн протягом 2010-2012 рр. представлено на рис. 2, при цьому протягом цього періоду відносна частка трансфертів з цих країн у загальному потоці у середньому становила 91%.

Як видно з рис. 2, основними країнами надходження грошових трансфертів до України є Російська Федерація, США, Польща, Ізраїль, Казахстан та Німеччина. Серед основних країн походження прямих іноземних інвестицій в Україну (акціонерний капітал), які входять у топ-14 країн, що складають більше 90% інвестиційного капіталу були Німеччина, Російська Федерація, Великобританія, Франція, США, Італія, Польща (рис. 3). Однак, динаміка обсягу інвестицій з цих країн протягом останніх трьох років помітно скоротилася, особливо з Німеччини, Франції та США (рис. 3).

Проаналізувавши потоки грошових трансфертів, акціонерного капіталу в Україну та обсяги експорту-імпорту товарів та послуг з топ-20 країн, що

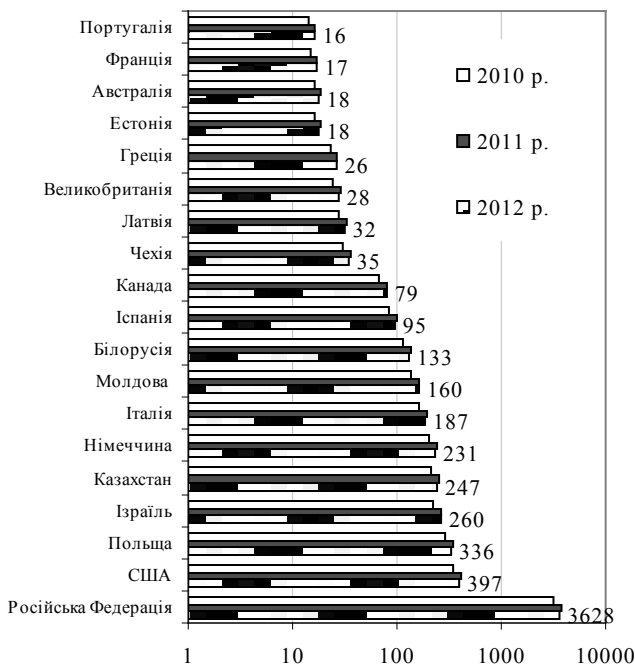

Рис. 2. Динаміка грошових трансфертів з топ-20 країн української еміграції, млн. дол. США, 2010-2012 рр. (Складено автором на основі джерела: [13])

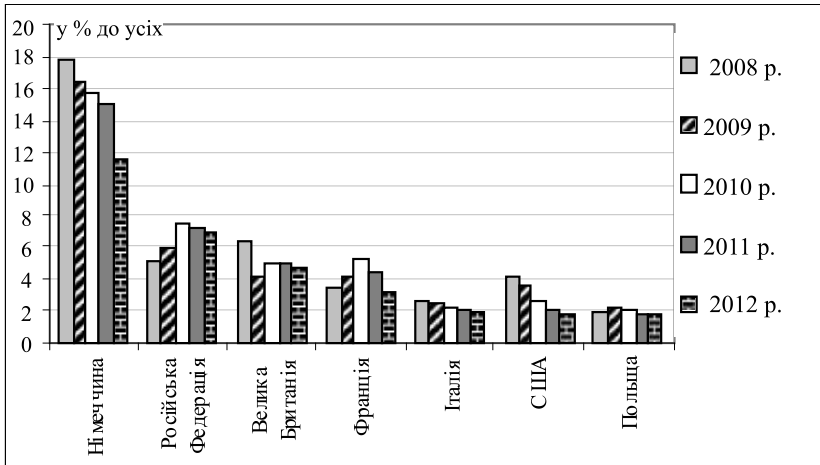

Рис. 3. Динаміка прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) в економіці України, у % до усіх, 2008-2012 рр.

(Складено автором на основі джерела: [14])

можуть бути елементами міграційної системи з Україною, за показниками 2012 р. ми систематизували їх за рейтинговою шкалою (табл. 3). Таке ранжування країн дає змогу оцінити ефективність функціонування міграційної системи з кожною з них. Так, наприклад, за чисельністю українських емігрантів Німеччина посідає 6 місце, за обсягами інвестицій в Україну – 1, товарообороту – 3 та експортом-імпортом послуг – 4 (табл. 3), що свідчить про дуже високу активність міграційних зв'язків. З цього можна зробити висновок, що міграційна система Україна – Німеччина функціонує дуже ефективно та ймовірно призводитиме до подальшої активізації міграційних потоків між ними.

Натомість Ізраїль займає 5 позицію у рейтингу за чисельністю українських емігрантів, однак інші рейтингові показники цієї країни значно нижчі (табл. 3), що свідчить про неефективне використання міграційної мережі та можливе її зникнення, а отже, про високу ймовірність зменшення обсягів міграційного обміну між Ізраїлем та Україною. Таким чином, з рейтингу, представленого у табл. 3, можемо зробити загальний висновок, що міграційна система України дуже ефективно функціонує з таким країнами, як Великобританія, Німеччина, Франція та Румунія, ефективно – з Російською Федерацією, Грецією, Португалією, а також Молдовою (за винятком інвестиційної сфери), Італією (за винятком експорту-імпорту послуг), Канадою (за винятком експорту-імпорту товарів), Чехією (за

Таблиця 3

Рейтинг за вибраними показниками основних 20 країн-реципієнтів українських емігрантів, 2010 р., 2012 р.*

№ у рейтингу	Грошові трансферти 2012 р.	Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) 2012 р.	Експорт-імпорт товарів 2012 р.	Експорт-імпорт послуг 2012 р.	Чисельність емігрантів 2010 р.
1	Російська Федерація	Німеччина	Російська Федерація	США	Російська Федерація
2	США	Російська Федерація	Молдова	Російська Федерація	Польща
3	Польща	Велика Британія	Німеччина	Велика Британія	США
4	Ізраїль	Франція	Білорусь	Німеччина	Казахстан
5	Казахстан	Італія	Польща	Польща	Ізраїль
6	Німеччина	США	Італія	Франція	Німеччина
7	Італія	Польща	Казахстан	Казахстан	Молдова
8	Молдова	Греція	США	Естонія	Італія
9	Білорусь	Казахстан	Іспанія	Ізраїль	Білорусь
10	Іспанія	Естонія	Франція	Білорусь	Іспанія
11	Канада	Канада	Чехія	Канада	Канада
12	Чехія	Чехія	Велика Британія	Італія	Чехія
13	Латвія	Латвія	Румунія	Молдова	Латвія
14	Велика Британія	Іспанія	Ізраїль	Греція	Велика Британія
15	Греція	Білорусь	Португалія	Чехія	Греція
16	Естонія	Ізраїль	Греція	Латвія	Естонія
17	Австралія	Молдова	Латвія	Іспанія	Австралія
18	Франція	Румунія	Естонія	Португалія	Португалія
19	Португалія	Португалія	Канада	Румунія	Франція
20	Румунія	Австралія	Австралія	Австралія	Румунія

* Складено автором на основі джерела: [15].

винятком експорту-імпорту послуг), Естонією (за винятком експорту-імпорту товарів), Російською Федерацією, Грецією, Португалією, а також Молдовою (за винятком інвестиційної сфери), Італією (за винятком експорту-імпорту послуг), Канадою (за винятком експорту-імпорту

Таблиця 4

Рейтинг вибраних країн за глобальним інноваційним індексом, 2013 р.

Країна	Місце у рейтингу	Країна	Місце у рейтингу
Велика Британія	3	Латвія	33
США	5	Португалія	34
Канада	11	Молдова	45
Ізраїль	14	Румунія	48
Німеччина	15	Польща	49
Австралія	19	Греція	55
Франція	20	Російська Федерація	62
Естонія	25	Україна	71
Іспанія	26	Білорусь	77
Чехія	28	Казахстан	84
Італія	29		

* Складено автором на основі джерела: [16].

товарів), Чехією (за винятком експорту-імпорту послуг), Естонією (за винятком експорту-імпорту товарів). З рештою країн міграційна система функціонує недостатньо ефективно, зокрема існує необхідність активізації залучення інвестицій, збільшення обсягів товарообороту та обміну послугами з Польщею, Казахстаном, Ізраїлем та Австралією. Іспанія демонструє невисокі рейтинги з інвестиційних надходжень та обміну послугами, США – інвестицій та товарообігу (табл. 3).

Як було зазначено, міграційна система сприяє обміну знань, навичок та ін., відтак створює передумови для розвитку інноваційної сфери.

Висновки. На наш погляд, є два основні механізми використання міграційних систем для інноваційного розвитку: 1) зворотна міграція (рееміграція) вибраних кваліфікованих спеціалістів; 2) формування мереж знань (англ. – knowledge networks). Останній ефективно функціонує в таких країнах, як Китай, Індія, Колумбія, Таїланд та ін. [17]. Видається достатньо доцільним використання цього досвіду для розвитку вітчизняної інноваційної сфери у таких формах:

- обмін науковою, технічною, адміністративною чи політичною інформацією (наприклад, внесок видатних емігрантів у створення нової Колумбійської національної системи науки і техніки на початку 90-х рр.);
- «наукова чи технологічна дипломатія» або стимулювання країни походження у НДІДКР та іноземних бізнес-проектах (наприклад,

- південноафриканські медичні дослідження в Англії, індійські ІТ-спеціалісти в Силіконовій долині);
- спільні проекти, які формувалися частково на віртуальній основі (досвід Колумбії);
 - розробка політичних проектів у різних сферах та шляхів їх імплементації;
 - створення аутсорсингових компаній, зокрема у сфері ІТ (досвід Індії);
 - науково-технологічні тренінги (короткотермінові візити закордонних спеціалістів);
 - організація наукових зустрічей, поширення інформації у науково-дослідній сфері (наприклад, доступ до літературних джерел, поширення інформації щодо грантових програм тощо);
 - спільні науково-дослідні проекти у сфері біотехнологій (наприклад, проект Біо-2000 у Колумбії), фізики, психіатрії, частина з яких має на меті створення науково-дослідних інститутів.

Список використаних джерел

1. Hein de Haas Migration and Development: a Theoretical Perspective / Hein de Haas // *International Migration Review*. – 2010. – V. 44. – Issue 1. – P. 227-264.
2. Mabogunje A.L. (1970) Systems Approach to a Theory of Rural-Urban / A.L. Mabogunje // *Migration. Geographical Analysis*. – 1970. – №2(1). – P. 1-18.
3. Hein de Haas North African migration systems: evolution, transformations and development linkages / Hein de Haas // *Working Papers IMI*. – 2007. – Paper 6. – 44 p., P. 5-6.
4. Bakewell O. Re-launching Migration Systems / O. Bakewell // *Working Paper IMI*. – 2012. – Paper 60. – 19 P.
5. Hein de Haas North African migration systems: evolution, transformations and development linkages / Hein de Haas // *Working Papers IMI*. – 2007. – Paper 6. – 44 p., P. 6.
6. Theory Development. – Режим доступу: <http://www.migrationsystems.org/migration-theories/>.
7. Bakewell O. Migration systems, pioneers and the role of agency // J. Bakewell, H. De Haas, A. Kubal // *Working Papers IMI*. – 2011. – Paper 48. – 26 p.
8. Ивахнюк И. Формирование и функционирование Евразийской миграционной системы : автореф. дис. на соискание научн. степени д. э. н. по спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: теория управления» / И. Ивахнюк. – М., 2008. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-i-funktsionirovanie-evrazijskoi-migratsionnoi-sistemy>.
9. Ивахнюк И. Евразийская миграционная система: от экономического прагматизма к возрождению цивилизационного единства / И. Ивахнюк. – Режим доступу: <http://www.gumilev-center.ru/evrazijskaya-migracionnaya-sistema-ot-ehkonomicheskogo-pragmatizma-k-vozhzhdeniyu-civilizacionnogo-edinstva/>

10. Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
11. 1,2 мільйона українців є трудовими мігрантами. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_05_31_2_uk.htm.
12. Офіційний сайт Світового Банку. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/>.
13. Офіційний сайт Світового Банку. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/>.
14. Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
15. Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua; Офіційний сайт Світового Банку. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/>
16. Global Innovation Index 2013 . – Режим доступу : <http://globalinnovationindex.org/content.aspx?page=data-analysis>.
17. П'ятковська О. Р. Потенціал діаспорних мереж та механізми їх використання для соціально-економічного та інноваційного розвитку держави походження / О. Р. П'ятковська // Світове українство як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті: зб. доповідей VI Міжн. наук. – практ. конф. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2013. – С. 529-537.

Пятковская О.Р, Ключковская И.М. Украина в миграционных системах: взгляд с перспектив экономического и инновационного развития.

Выделены страны, которые являются элементами миграционной системы с Украиной как страной-донором, проведено их ранжирование согласно выбранных показателей, на основе чего осуществлен анализ сформированности миграционных систем, обозначены страны стратегические партнеры в миграционных системах и предложены механизмы использования миграционных систем для отечественного инновационного развития.

Ключевые слова: международная миграция, глобализация, миграционная система, миграционные потоки, инновационное развитие, денежные трансферты, прямые иностранные инвестиции, торговля.

Pyatkovska O.R., Klyuchkovska I.M. Ukraine in Migration Systems: the Outlook with the Perspectives of Economic and Innovation Development.

The authors of the article single out countries-participants of migration systems with Ukraine as a source country, ranking them according to selected indicators, and make the analysis of the formation of migration systems, outline the Ukraine's strategic partners within migration systems and propose mechanisms of applying the migration systems to promote innovation development of Ukraine.

Key words: international migration, globalization, migration system, migration flows, innovation development, remittances, foreign direct investment, trade.